

הרב משה שמעון פסח ז"ל

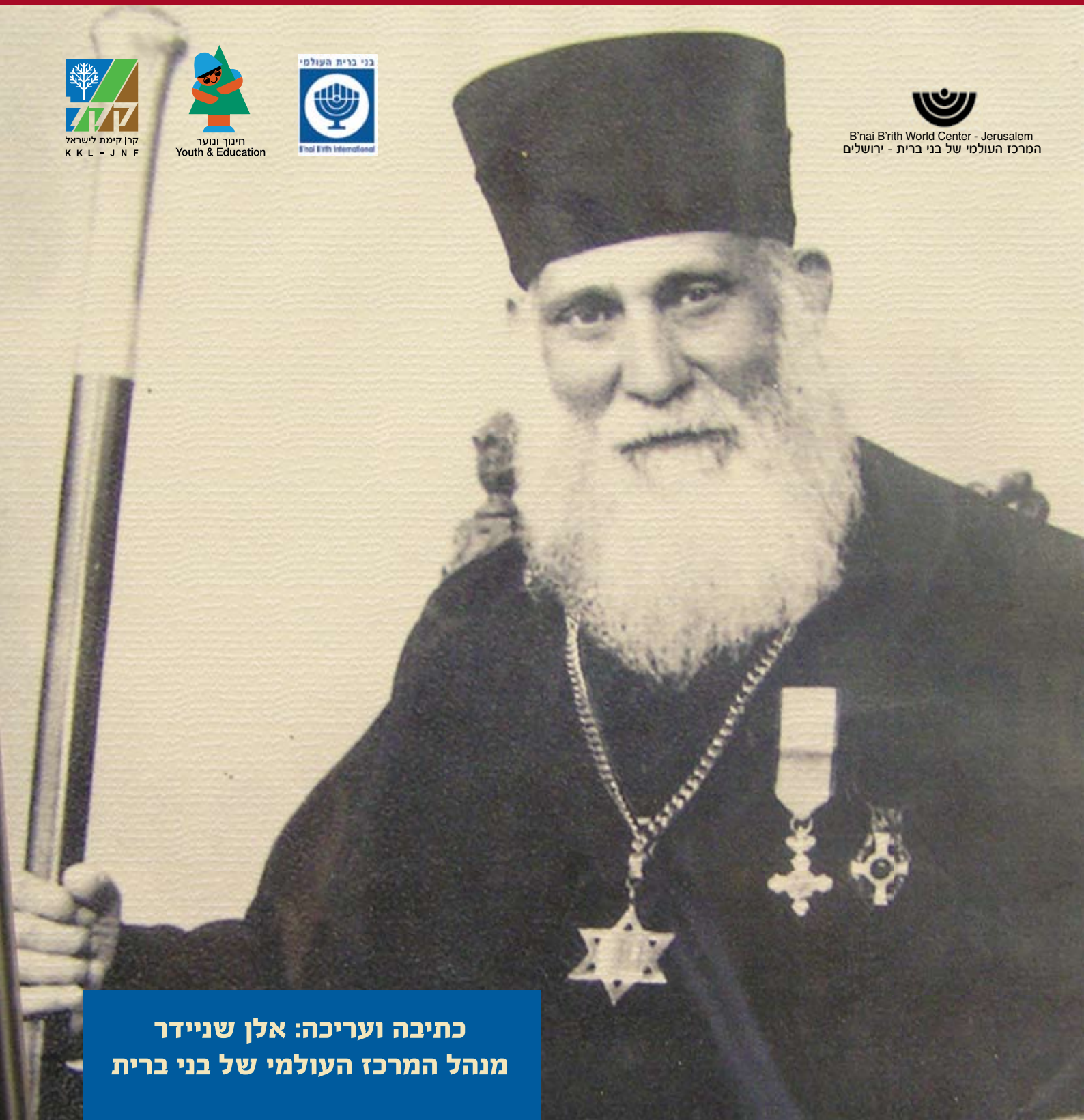
קרן קימת לישראל
K K L - J N F

חינוך ונוער
Youth & Education

B'nai B'rith World Center - Jerusalem
המרכז העולמי של בני ברית - ירושלים

כתיבה ועריכה: אלן שניידר
מנהל המרכז העולמי של בני ברית

הקדמה

הרב משה שמעון פסח היה אחת הדמויות המרשימות של יהדות יוון, אשר הנהיג בחוכמה ובאצילות נפש את הקהילה היהודית בעיר וולוס במשך יותר מחצי מאה רבת תהפוכות - משנת 1892 עד 1955. על פי רפאל פרז'יס, בן המקום ומחבר הספר "הקהילה היהודית בוולוס יוון", הרב פסח הוא הגורם לכך, שבכל 62 שנות כהונתו כרב, חיה הקהילה בוולוס באושר. הרב פסח סימל בחייו את דמות הרב והרועה המסור של קהילה יהודית. הוא מילא תפקיד פעיל בחיים הציבוריים היהודיים והיווניים, בתנאים המיוחדים של התקופה. הוא השכיל לטפח יחסים עם ראשי הכמורה הנוצרית בעיר, והיה מחלוצי הקשרים הבין-דתיים בעידן המודרני. כפי שתיאר הבישוף "של וולוס" יואכים: "מאז בואי לוולוס שררו בני לבין הרב הראשי הזקן של קהילת היהודים בוולוס יחסי ידידות. הוא כיבד את התחייבויותיו בפני הקהילה, לבוש תמיד בבגדי רב יהודי ובעל זקן ארוך, רגוע, מדבר מעט וחכם". אישיותו המיוחדת והנבונה קנתה לו ידידים ומעריצים בקרב ראשי השלטון המקומי, ועל פי המסורת המשפחתית, ג'ורג' השני, מלך יוון, חיפש את עצתו באופן חשאי לאורך שנים. עם זאת, היה הרב קרוב לפשוטי העם ולנזקקים וידע להרים את רוחם באמצעים יהודיים מסורתיים וגם סייע להם חומרית. העובדה שבשואה הושמדו 87% מכלל יהודי יוון מעמידה את פועלו של הרב פסח, שתרם תרומה מכרעת להצלתם של 74% מיהודי וולוס, האחוזה הגבוה ביותר בכל ערי יוון הכבושה - במקום ייחודי בתולדות השואה. מבצע ההצלה היה דוגמה מאלפת לשיתוף פעולה מוצלח בין מצילים יהודים ונוצרים, שסיכנו את חייהם באומץ רב, והביאו להצלתם של מאות יהודים.

הרב משה שמעון פסח ז"ל

ויהדות וולוס בשואה

1869 (לריסה, יוון)

1955 (סלוניקי, יוון)

(הובא למנוחת עולמים בירושלים בשנת 1957)

**אחראי להצלתם של מרבית
יהודי וולוס מגירוש והשמדה**

שנים ראשונות

הרב פסח נולד בשנת 1869 בעיר לריסה (Larisa) שביוון, בן לאצולה היהודית היוונית. אביו, הרב שמעון פסח, היה הרב הראשי של קהילת לריסה ומנהיגותיות הבולטות ביהדות יוון השורשית. אמו לאה, הייתה נכדתו של רבה הראשי של העיר סלוניקי, הרב אברהם סטרומזה. הוא החל את לימודיו בישיבות בלריסה, שם הראה מגיל צעיר כישרון רב ועניין בלימודי היהדות. בשנת 1898 עבר ללמוד בישיבה הגבוהה לרבנות "בית יוסף" שבסלוניקי והוסמך לרבנות. היה בעל תארים גבוהים גם בפילוסופיה יהודית ובפילוסופיה כללית ואף הוסמך כשוחט וכחזן. מלבד יוונית, הוא שלט בשפה הטורקית, בעברית, בלדינו ובספרדית. בשנת 1894 נישא הרב פסח לשרה בורלא ונולדו להם שבעה ילדים: יוסף, שמעון, לויסה, אהרון, אלגרה, רבקה ודוד. הקריירה הדתית שלו החלה בלריסה בשנת 1892, כאשר שימש שליח ציבור, שוחט ומורה לעברית. באותה שנה מונה הרב פסח לרב העיר וולוס - עיר נמל לחוף הים האגאי - ובשנת 1925 קיבל תואר רב ראשי של העיר מבית הדין הרבני בסלוניקי (ששימש כרבנות הראשית של יוון). בתפקיד זה כיהן עד יום מותו ב-1955. הרב פסח היה דמות ציבורית נערצת על היהודים

מפת יוון

והנוצרים כאחד, על אף שבמשך שנות כהונתו הרבנית ידע גם מאבקים עם עסקני הקהילה. הוא היה ידוע בהתמצאותו בכל נבכי היהדות, במסירותו המוחלטת

לחברי הקהילה ובפטריוטיות העצומה שלו לארץ מולדתו, יוון. הרב פסח פתח מחדש את בית הספר של הקהילה והנהיג תקנות חדשות הקשורות בנושאים שונים, כמו: התנהגות, סידורי תפילה בבית הכנסת, רחצה, קבורה, מנהגי אבלות, קידוש על היין, לבוש צנוע של הנשים בבית הכנסת, סדרי אירוסין ונישואין, הכשרת בשר, גניזת ספרים וחפצי קודש. בשנת 1894 יסד וניהל מדרשה רבנית, שבה הוכשרו נערים כשליחי ציבור. הוא שיתף פעולה עם התנועה הציונית והיה פעיל בפתרון בעיות הקהילה היהודית ביוון בכלל וזו של וולוס, בפרט. בשנים 1912-1913 התנדב הרב פסח לצבא יוון ונלחם במלחמה הבלקנית הראשונה, שהתנהלה בין מדינות הבלקן (יוון, סרביה, מונטנגרו ובלגריה) נגד הממלכה העות'מאנית. בשנת 1915 הצטרף כחבר לתנועה הציונית "פועלי ציון".

ב-1923 הסתבך הרב בסכסוך קשה עם גורמים אחדים בקהילה, שערערו על סמכותו הרבנית וביקשו לסלקו מכל תפקידיו הדתיים והציבוריים. מתנגדיו טענו, שלא קיבל מינוי לתפקידיו השונים מטעם מועצת הקהילה, וזו החליטה להרחיקו ואף הציעה לסגור את בית הכנסת הראשי בעיר. במקביל, נשלחו שליחים אל משרד הדתות של יוון, כדי שיפעל להדחתו. שלוש שנים נמשך המאבק בין תומכיו של הרב לבין מתנגדיו בתוך הקהילה. בעקבות המאבק התפטר הרב מתפקידו, אבל לאחר מכן התפשר עם מתנגדיו וחזר לכהונתו. הרב הראשי של תל אביב-יפו דאז, בן ציון חי עוזיאל (שהיה מיווד עם הרב פסח מתקופת כהונתו הקצרה כרבה הראשי של העיר סלוניקי), נאלץ להתערב בסכסוך, וגם רבה הראשי של אתונה, הרב ג'אבס, ניסה ליישב את המחלוקת, אבל ללא הועיל. בשנים הבאות התעוררו מפעם לפעם חילוקי דעות בין הרב פסח לבין חברי הקהילה, אבל למרות זאת, הוסיף לכהן בתפקידו. הנוסע יעקב קון, שביקר בוולוס ב-1925, מספר

הרב פסח כמורה לעברית, 1892

במהלך המלחמה נפגעה וולוס קשה בהפצצות של חילות האוויר של איטליה וגרמניה. אחרי כיבוש יוון על ידי מדינות הציר היא חולקה לשלושה אזורי שליטה - איטלקי, בולגרי וגרמני, כאשר וולוס נמצאת באזור השליטה האיטלקי. עם התבססות השלטון האיטלקי זימן אליו המפקד העליון, קרלו גילוסו, את הארכיבישוף היווני-אורתודוקסי של דימיטריאס ובישוף וולוס יואכים אקסופולוס (Joachim Alexopoulos), את הבישוף קונידס, את ראש העיר ניקולס סרטסיס ואת הרב הראשי פסח לשיחת היכרות יידותית. בתקופה הזאת היה הרב פסח פעיל בהצלת חיילים וקצינים מבעלות הברית ובסיוע להם להתחמק מהשבי ולחצות את

בישוף יואכים

גבולות יוון. לאחר

המלחמה, כהוקרה לגבורתו, העניק מפקד כוחות הברית באזור הים התיכון תעודת הוקרה לרב פסח "עבור הסיוע שהושיט לחיילי חיל הים והאוויר של צבאות הברית אשר אפשר להם להימלט ולהימנע מנפילתם בשבי האויב".

המלחמה הביאה בעקבותיה רעב ומחסור, והרב פסח שיגר מכתבים אל קהילת סלוניקי העשירה וביקש שישלחו לבני

קהילתו מצרכי מזון. קהילת סלוניקי נענתה לבקשה, וגם פילנתרופים יוונים אחדים נחלצו לעזרה. במרס 1943, לאחר שהחלו הנאצים בגיוש יהודי סלוניקי ומזרח מקדוניה למחנות ההשמדה, החלו פליטים יהודים נוהרים לוולוס. הקהילה סייעה להם במזון ובמגורים ודאגה לספק להם תעודות מזויפות. בזכות מאמציה, הצליחו רבים להגיע אל הר פליון, שם סייעו להם כוחות המחתרת. בעת ההיא מנתה הקהילה היהודית בוולוס כ-900 נפש, לרבות הפליטים שבאו אל העיר.

בעת הכיבוש האיטלקי לא נשקפה ליהודים סכנה, אבל החשש מפני הבאות דרבן יהודים בעלי אמצעים לעבור לאתונה. אחרים מצאו מקומות מסתור בהרים, כגון בכפר קסטניה שבהר אגרפה ובכפר קנאליה שבהר פליון. התנאים בהרים היו קשים למדי, בייחוד בחורף. סמוך לכפר קסטניה היה שדה תעופה קטן של הפרטיזנים, ומכאן פעל ארי וולוסיוטיס, אחד ממנהיגי המחתרת, בשיתוף עם כוחות ביון אנגליים. הכפר קנאליה שימש מרכז גיוס ומקום ריכוז לאנשי תנועת ההתנגדות, שהגיעו מוולוס ומסביבתה.

בכתביו, שמצא בעיר קהילה יהודית רדומה, לעומת החיים היהודיים התוססים באתונה. מחמת פירוד ומלחמת אחים היו יהודי המקום אדישים ומיעטו ביוזמות ציבוריות. בתחילת שנות ה-30 (של המאה הקודמת) גברו קשייה הכלכליים של הקהילה והחלה הגירה של יהודים מוולוס לערים אחרות ביוון, כגון אתונה וסלוניקי, וגם לארצות אחרות, בעיקר לאנגליה, איטליה וצרפת. ב-1930 מנתה הקהילה כ-2,000 נפש, אבל כשנה לאחר מכן, החלה להסתמן ירידה במספר יהודי העיר. על פעילותו הפילנתרופית ותרומתו של הרב משה פסח להקמת מוסדות סעד בקהילה העניק לו מלך יוון, ג'ורג' השני, ב-16 בינואר 1939, מדליית זהב. בשנת 1940 נודע לרבני סלוניקי על מצבו הכלכלי הקשה של הרב פסח. הרבנות הראשית בסלוניקי פנתה אל ועד קהילת וולוס וביקשה מהם לסייע לרב, כדי שיוכל לפרנס את משפחתו.

מלחמת העולם השנייה והשלטון האיטלקי

ערב מלחמת העולם השנייה מנתה הקהילה כמה מאות משפחות של יהודים, ברובם סוחרים זעירים, בעלי מלאכה, פקידים ובעלי מקצועות חופשיים. 71 צעירים מבני העיר התגייסו לצבא יוון ושירתו בחילות השונים. יוון נכנסה למלחמת העולם השנייה ב-28 באוקטובר 1940, כאשר כוחות איטלקיים פלשו למדינה דרך אלבניה. לאור ההצלחה היוונית בהכשלת הפלישה, תקפה גרמניה הנאצית - בת בריתה של איטליה - את יוון ב-6 באפריל 1941 וכבשה את המדינה תוך חודש ימים.

השלטון הגרמני בוולוס ופעולות ההצלה

אחרי שאיטליה נכנעה לבעלות הברית, ב-3 בספטמבר 1943, הטילו הגרמנים את שליטתם על אזור הכיבוש האיטלקי ביוון, כולל העיר וולוס. שלושה שבועות לאחר מכן, ביום א' לראש השנה תש"ד, 30 בספטמבר 1943, באו לוולוס המפקד הגרמני קורט ריקרט ואנשי "זונדרקומנדו רוזנברג". ריקרט החל את שליטתו בוולוס ברציחתם של 18 נוצרים חפים מפשע, ובכך הטיל את אימתו על כל התושבים. המפקד הגרמני הורה לראש העיר להכין מיד את רשימת השמות והכתובות של כל יהודי וולוס ולפקוד על הרב פסח להפסיק את כל פעילותו ולהתייצב לפניו. ראש העיר שלח שליחים לרב כדי לזמנו אל המפקד הגרמני. הרב פסח דחה אותם בטענה שיוכל להתייצב רק למחרת היום בגלל קדושת החג, שהטלטול בו אסור. כשהשליחים איימו להביאו בכוח, הסכים הרב ללכת בעקבותיהם ברגל, כי אין זה מכבודו להלך ברחובות בליווי משמר.

חיילים גרמנים ביוון בזמן המלחמה

במהלך גורלי ואמיץ, ביקש הרב פסח משליחי העירייה ללוות אותו לראש העיר במקום אל המפקד הגרמני, כדי לבקש את עצתו, ואלה הסכימו. בזמן ההמתנה לראש העיר, שלא היה במקום, גילו פקידי העירייה לרב פסח, כי משרד מרשם התושבים נצטווה להרכיב רשימה של כל יהודי וולוס, וכי ראש העיר נתן הוראה לעכב את הכנת הרשימה לכמה ימים, כדי לתת ליהודים זמן להימלט. כאשר הופיע ראש העיר, בשעות הצהריים, הוא הורה לרב למלא אחר פקודת המפקד הגרמני ולהתייצב לפניו. ריקרט נזף בו קשות על כך שלא נשמע לפקודתו

מיד. הוא הורה לרב להכין בתוך יום אחד את רשימת השמות והכתובות של כל יהודי העיר עם פירוט מצבם הכלכלי. הם הסבירו לו, שהרשימות נדרשו למטרה התמימה של קביעת הקצבות המזון על פי גודל כל משפחה. אבל הרב לא הלך שולל אחרי דברי הסרק שלהם ולא התכוון כלל לשמש כהן דת כנוע. הוא נתן לגרמנים את הרושם כאילו נרגע מהמידע, שהרשימה נדרשת לצרכים סטטיסטיים בלבד ועל כן נענו לבקשתו להאריך את זמן ההגשה בשלושה ימים.

מהמפקדה הגרמנית פנה הרב פסח מיד לידידו, הבישוף יואכים, וביקש את עזרתו. הוא גם שאל למשמעות המונח "זונדרקומנדו רוזנברג" על מנת להבין את מטרת היחידה הזאת (ביצוע הפתרון הסופי). הבישוף שלח שליח אל הלמוט שפל, הקונסול הגרמני בוולוס, שהיה איתו בקשר אמיץ ומיוחד, כדי לברר את כוונתו של ריקרט. הלה הסביר שכוונת המפקד הגרמני לגרש את כל יהודי העיר ויעץ שעליהם לעזוב את המקום בלא דיחוי. יואכים מסר את המידע הזה לרב ונתן בידיו מכתב המלצה לכמרים ולתושבים הנוצרים של כפרי הסביבה ובו בקשה לסייע לרב ולבני קהילתו: "אני ממליץ בחום על מורה הדרך, נושא מכתב זה, ומבקש מכל אח שפוגש בו להקשיב לו הקשבה יתרה וברצון טוב ולתת לו כל סיוע לכל דבר שיזדקק לו לחייו או לצאן מרעיתו, כדי שהם לא יהיו קורבנות של המצב הקשה הזה". (ארכיון יד ושם). הבישוף חתם על המכתב בשמו והוסיף את חותמת הכנסייה. בליווי שני אנשי מחתרת עזבו הרב (בן ה-74) ומשפחתו את העיר על גבי חמורים באותו הלילה. היה בכך סימן ליתר היהודים לנהוג כמוהו. את כל המהלכים האלה עשה הרב פסח תוך סיכון חייו וחיי משפחתו.

לא הייתה זו החלטה קלה - להוביל את בני הקהילה לעזוב את ביתם ואת עסקיהם ולברוח עם ילדיהם הקטנים ועם זקניהם להרים לקראת החורף הקר המתקרב, אבל הרב הבין את גודל השעה והורה על הפינוי. למחרת, ב-1 באוקטובר 1943, ובימים שלאחר מכן, עזבו בחשאי כ-800 יהודים את העיר, במבצע מורכב, והסתתרו בכפרים שבסביבתה. בהשפעתו של הרב פסח עזרו לנמלטים ידידים אמיצים של היהודים, ביניהם ראש העיר ניקולס סרטסיס, פקיד העירייה

יהודים מושפלים בסלוניקי

היהודים". גילוליה התחילה לרעוד. היא זכרה את מילותיה של אמה: "אם הגרמנים יבואו לפה, זה בסדר אם הם יקחו אותנו". גילוליה התפטרה מעבודתה ומיהרה הביתה. "בבקשה, אל תאמרי לא", התחננה בפני אמה, "אנחנו חייבים ללכת מפה".

גילוליה, אחותה כרמן ואמם התארגנו מיידית ושכרו שני חמורים מהכפריים, שירדו במורד הר פליון לסחור בתאנים תמורת שמן זית. הבנות עזרו לאמם לכסות את גבם של החמורים בשמיכות ולהעמיס עליהם מצעים, בגדים, שמן זית, קמח ומעל הכול את מכונת התפירה של כרמן. הכפריים הוליכו את החמורים, שלוש הנשים צעדו מאחור במעלה ההרים לקנליה, הכפר שממנו אביה של גילוליה היה קונה אגסים לעסק הסיטונאי שלו למכירת פירות. הם שרדו את המלחמה וחזרו לוולוס.

יהודים רבים הפקידו דברי ערך ותשמישי קדושה בידי הבישוף ובידי תושבים אחרים והם הסתירו אותם מפני הגרמנים - מעשים שגם בגינם הם היו צפויים לעונש חמור. לאחר המלחמה הוציא הבישוף מנשר שהתפרסם בעיתונות, ובו הפציר בתושבי וולוס להחזיר את רכוש היהודים. שנים לאחר מכן תיאר אחד מתושבי העיר את רגשותיו, כאשר אחרי השחרור יהודים באו

הריסות בית הכנסת בוולוס לאחר שהוחרב על ידי הגרמנים

זיסים מנטידיס, ומפקד המשטרה איליאס אגדיניאטיס אשר חילק תעודות זהות מזויפות של אזרחים יוונים ללא הגבלה. הרב פסח גם פנה לנציגי הצלב האדום הבינלאומי בעיר, אשר הבטיחו לשלוח יותר מזון לכפרים שאליהם ברחו היהודים על מנת להקל על הרעב והמחסור.

כפי שהעיד לימים הרב פסח: "בלי לאבד רגע הלכתי אל המטרופוליס יואכים, אדם בעל אופקים רחבים ורגשות נאצלים. הסברתי לו תיכף את העניין, והוא קרא לאיש כמורה אחד, שהכרתיו כאדם נבון, אמיץ ואצילי. שלושתנו התייעצנו על המצב. הפצרתי בהם בבני שיחי הנעלים, להודיע לכל תושבי הכפרים הסמוכים, שיקבלו בסבר פנים יפות את היהודים שיבקשו אצלם מקלט ושכל התנאים יעזרו להם להתחבא. מיד נעשה הכול כדי למלא את בקשתי. לי נתן הוד קדושתו יואכים עצמו מכתב המלצה אל ארגון המחתרת. ב-8 וחצי בערב באו שני אנשי המחתרת אל ביתי והעבירוני במהירות גדולה אל כפר, שנמצא באזור חופשי. בריחתי, שנשאה אופי של חטיפה, שימשה אות אזהרה ליהודים להימלט" (מולכו, תשכ"ה).

הגרמנים הקימו מחסומים כדי לתפוס את היהודים הנמלטים ואלה הונחו להימלט מהעיר בדרכים הפחות שמורות. למשפחות העניות הוענק סכום כסף כדי שיוכלו להימלט לכפרים שבהרים, שהיו בשליטת הפרטיזנים. ניצולים רבים העידו לאחר המלחמה בכתב ובעל פה על שהתרחש באותן שעות ימים גורליים מזווית הראייה שלהם. לדוגמה, הגב' גילוליה משה (מתוך כתבה בגיו"ש ג'ורנל):

בתחילת אוקטובר 1943, יום או יומיים אחרי ראש השנה, גילוליה משה (שם נעורים: קוסטי), הלכה לעבודתה כמנהלת חשבונות בחברת אטלס ווטש בוולוס, יוון. לפתע שמעה צעידות מאחוריה. "מדמואזל [גבירתי], אל תסובבי את ראשך", קול גברי הזהיר אותה והמשיך: "אתמול, חיילי ס.ס. באו לעירייה וביקשו רשימה של

הרב פסח ובני משפחתו סוף שנות ה-30 של המאה ה-20

פרטיזנים יוונים

על יהודים ויוונים כאחד, הציעו הגרמנים פרס כספי גדול תמורת גילוי מקום מחבואו והסגרתו לידיהם, אבל הכפריים ראו בו איש קדוש. הם נתנו לו מקלט, חילצו אותו בשעות סכנה והסתירוהו ביערות ובמערות. בתקופת שהייתו במחתרת, שכל הרב שני בנים - יוסף ושמעון - שגורשו עם משפחותיהם למחנה השמדה מהערים סלוניקי ודידמוטיכו שם לימדו עברית - ומצאו שם את מותם, ואחת מבנותיו נהרגה כאשר ניסתה להימלט לחווה חקלאית וחתנו אלברט יעקב כהן נרצח בעיר דרמה ע"י כוחות בולגריים. באוקטובר 1944 נפטרה אשת הרב, שרה, ככל הנראה מצער על מות ילדיה.

יהודים רבים מוולוס, מלריסה ומטריקלה הצטרפו לארגון המחתרת שפעל באזור. הם פעלו עם קומנדו חבלה בריטי וחיבלו במתקנים של צבא גרמניה בתסאליה. למרות גילו המתקדם, גם הרב פסח בעצמו השתתף בפעולות ההתנגדות הלאומית בתסאליה, הקים יחידות פרטיזנים ופיקד עליהן ואף אחז בנשק בעצמו והשתתף בפעולות סודיות ומסוכנות נגד הגרמנים. היחידה - שבה לוחמים יהודים מוולוס, לריסה ומטריקלה - סייעה לכוחות קומנדו של בעלות הברית אשר זנבו בגרמנים באזור וביצעו פעולות חבלה. הרב פסח הצליח להשיג לפני בריחתו משדר (שהיה איסור בהחזקתו) והבריח אותו להרים - ציוד אשר תרם רבות למאמץ המלחמתי של המחתרת. הרב גם יצא בקריאה לעולם היהודי להעניק למחתרת היוונית ציוד וסיוע. בתחילת שנת 1944 תקפו הגרמנים

אליו לקבל את רכושם בחזרה ופתחו בקריאות שמחה והודיה כאשר ראו את חפציהם. היו אלה רגעים מלאי רגש עבור תושב העיר, שסיפר: "כשחזרו יהודי וולוס אחרי השחרור ראיתי בפניהם את הבעת רגשי התודה שלהם וזאת הייתה עבורי התרגשות גדולה. אני מאוד מרוצה שנפל בחלקי להשתתף בהצלת יהודי בני העיר. אני גם מודה לאלוהים שהכמרים בכפרים השונים שמרו על הוראותי ובקשתי, והנוצרים בכפרי הסביבה הגנו ודאגו ליהודי בני עירינו להינצל" (מתוך דוח שכתב בעלה של אחיינית הבישוף, ד"ר דימיטריוס צליבידס,

ונמצא בארכיון "יד ושם") הבישוף יואכים הלך לעולמו בשנת 1959 ובשנת 1977 הוכר על ידי "יד ושם" כחסיד אומות העולם.

יהודים הנמלטים התקבלו בכל מקום כאחים, וכל הדלתות נפתחו בפניהם. הרב פסח הסתתר תחילה בכפר קנאליה שבפליון, ולאחר שהעלו הגרמנים את כל הכפר באש, ב-16 בנובמבר 1943, מצא מסתור בכפר הנידח קראמיד. הגרמנים שדדו את ביתו של הרב והרסו את בית הכנסת. בשל ההשפעה הרבה שנודעה לרב

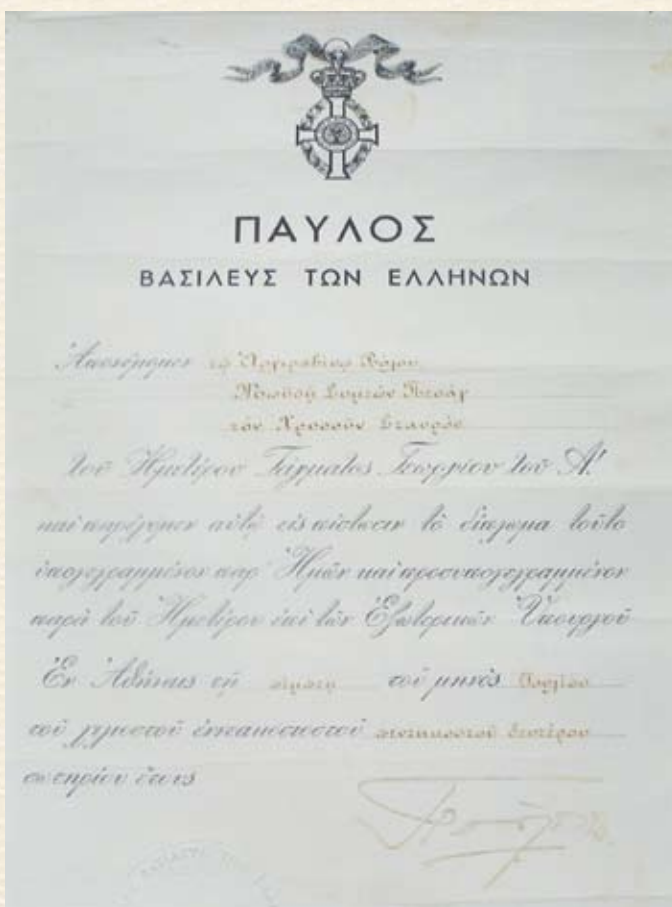
תעודת האזרח של הרב פסח

בית הכנסת בוולוס כיום

לאחר מלחמת העולם השנייה

מיד בתום הקרבות ועזיבת הגרמנים, בנובמבר 1945, חזר הרב פסח לוולוס והחל להנהיג מחדש את הקהילה כרב ראשי ואב בית הדין. במרס 1945 הוא ערך בבית

עיטור הכבוד שהוענק לרב פסח ממלך יוון

את הר אגרפה והרגו כפריים רבים. מקצת מאנשי הכפר קסטניה, פרטיזנים ויהודים, הצליחו למלט את נפשם, ואחרי כחודש שבו כל הבורחים אל הכפר. בוולוס נשארו כמאה יהודים בלבד, רובם חסרי אמצעים. בהיעדרו של הרב הראשי מינו הגרמנים ועדה של יהודים והשתמשו בחותמו של הרב הראשי.

בתחילת חודש מרס 1944 נבזזו בתי כל היהודים שנמלטו מוולוס. ב-24-25 לחודש נעצרו כל היהודים ששהו בוולוס כ-130 איש, כולל כ-60 שלא שעו להפצרותיו של הרב ונשארו בעיר לרגל עסקיהם או מפחד מפני תנאי הקור והמחסור בהרים וכ-70 נוספים

הרב פסח בוחן משמר כבוד עם ראש עיריית וולוס בשנות ה-50

שהאמינו לשמועות שהפיצו הגרמנים, כי לא יאונה להם כל רע וחזרו אליה. הם הוסעו ללריסה ומשם שולחו אל מחנות ההשמדה. בסך הכול איבדה קהילת וולוס 150 איש: 117 איש נספו במחנות ההשמדה, שניים נפלו בפעולות המחתרת, חמישה נהרגו בפעולות הצבאיות של הגרמנים בכפרים, חמישה נורו וכ-30 מתו ברעב ובמחלות. פעילותו האמיצה של הרב פסח, בשיתוף הבישוף, אנשי המחתרת ואחרים, הביאה להצלתם של יתר יהודי וולוס, 74% מכלל האוכלוסיה היהודית בעיר - תופעה ייחודית בהיסטוריה של השואה ביוון. הגרמנים הרסו רכוש רב של הקהילה היהודית, לרבות את בית הספר היהודי. בניין בית הכנסת ניזוק קשה, כל רהיטיו נהרסו ותשמישי הקדושה חוללו. על פי רישומי ועד הקהילה, מנתה קהילת וולוס אחרי המלחמה 700 נפש, חלקם פליטים מקהילות אחרות.

כיחידה עצמאית במכון בן צבי בירושלים. בשנת 1993, כהוקרה על פועלו רב הכיוונים והשנים, חנכה עיריית וולוס רחוב על שמו של הרב פסח.

מצבת זיכרון שהוקמה על קברו הריק של הרב פסח בבית הקברות היהודי לאחר שנטמן מחדש בירושלים

הכנסת ההרוס למחצה טקס זיכרון ראשון לקורבנות השואה. בדצמבר 1945 ביקרו בוולוס נציגי ארגון הגג של הקהילות היהודיות ביוון, כדי לאמוד את הנזקים ולתכנן את שיקומה של הקהילה. הוחלט שלא להרוס את בית הכנסת, אלא לנסות לשקמו. בראש השנה, ביום כיפור ובחג הסוכות של אותה שנה כבר נערכו בבית הכנסת תפילות, אף על פי שעדיין לא נקבעו בו דלתות וחלונות. בשנת 1946 נבחר הרב פסח לאב בית הדין ולנשיא מועצת הרבנים של יוון, תפקיד שנשא בו עד יום מותו, לצד תפקידו כרב הראשי של וולוס.

בסיום מלחמת העולם השנייה נכנסה יוון למערבולת של מלחמת אזרחים. רבים מיהודי וולוס היו בעלי נטיות פוליטיות שמאלניות, ולפחות שניים מהם - קריסולה פלוס ומשה ישולה - בני 20 ו-26, נתפסו והוצאו להורג בשל פעילותם הלאומנית. האגורונם מאיר לוי, קצין קרבי בשורות הפרטיזנים בהרי פליון, נתפס אחרי השחרור בידי עושי דברו של המשטר המלוכני ביוון, הואשם ברצח, עונה והוצא להורג. בעמדו מול כיתת היורים זעק "יחי החופש, תחי יוון, יחי העם היהודי הנצחי". אחרי הקמת מדינת ישראל עזבו יהודים רבים, צעירים בעיקר, את העיר ועלו לישראל.

לאחר המלחמה, הפציר יצחק בן צבי, חוקר קהילות ישראל במזרח ולימים נשיא מדינת ישראל, ברב פסח לעלות לארץ, אך הרב סירב מתוך דאגה לעתיד קהילת וולוס.

בשנת 1952 העניק פאול מלך יוון לרב משה פסח את "צלב הזהב", עיטור הכבוד של מסדר המלך ג'ורג' הראשון, על "גילוי נאמנות ופטריוטיות למולדת יוון".

בשנת 1955 פקדה את וולוס רעידת אדמה, שפגעה בבית הכנסת ובביתו של הרב פסח, והוא נאלץ לגור באוהל למרות גילו המתקדם. הרב תרם את ביתו לקהילה היהודית ובמקומו הוקם בית הכנסת הנוכחי של העיר. הנזקים הגופניים שנגרמו לו ואובדן בני משפחתו הביאו להידרדרות בריאותית ואחרי מחלה קצרה, בכ"ח בחשוון תשט"ז (13 בנובמבר 1955) נפטר הרב בסלוניקי והוא בן 86. הרב הובא לקבורה בוולוס בלי בכסלו תשט"ז. בעיני יהודי וולוס, הרב פסח היה גיבור שהציל את מרבית יהודי העיר מגירוש ומהשמדה. מדינת ישראל כיבדה את זכרו והעלתה את עצמותיו ועצמות אשתו לירושלים ב-1957, בהסכמת ממשלת יוון, והוא נקבר בהר המנוחות, בחלקת הרבנים, סמוך לקברו של הרב הראשי לישראל הראשון לציון הרב בן ציון חי עוזיאל. כמו כן, על פי יוזמתו של נשיא המדינה וחוקר יהדות המזרח יצחק בן צבי לקיים את צוואתו של הרב פסח, הובאה לארץ הספרייה הענפה והחשובה שלו, הכוללת ספרים ותעודות בני מאות שנים, אשר נאספו לאורך דורות של השושלת הרבנית במשפחת פסח. ספרייה זו, ובה 6,000 ספרים ותעודות נדירים ששרדה את השואה במרתפי מנזרים נידחים, שמורה

מקורות

ארכיון יד ושם, תיק M.31.2/10246. זיכרונות (ידיעון הקהילה היהודית ביוון), טבת 5740, עמ' 3-6.

בית התפוצות, מאגר מידע, ערך "וולוס" ארכיון השואה תיק AR-F 00009070

בן, יוסף, יהודי יוון בשואה ובהתנגדות. ירושלים: המכון לחקר יהדות סאלוניקי, עמ' 130.

בנבנישתי, דוד. (תשל"ט). קהילות היהודים ביוון: רשמי מסע (עמ' 72-74). ירושלים: ועד עדת הספרדים בירושלים, גינאי, אייל (עורך). (תשע"ד). קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, כרך יוון (פרקים: מבוא ושואה, עמ' 13-42, 355-380). ירושלים: מכון בן צבי ומשרד החינוך.

מולכו, מיכאל נחמה, ויוסף, (תשכ"ה). שואת יהודי יוון 1941-1944 (עמ' 157-158). ירושלים: יד ושם, 1974.

פירזיס, רפאל. (2002). הקהילה היהודית בוולוס יוון (תרגום לעברית ב-2008) (עמ' 1-21, 15-136). (הוצאה אישית).

ריבלין, ברכה (עורכת). (תשנ"ט). פנקס הקהילות, יוון. ירושלים: הוצאת יד ושם.
www.jewishjournal.com/survivor/article/survivor_julia_moshe_20120411

שיחות עם נכדו של הרב פסח מוריס אשכנזי ונינו ד"ר אליאס פסח

Bowman Steven. Jews in Wartime Greece: Jewish Social Studies, Vol. XLVII, No. 1

Paldiel, Mordecai (2006), Churches and the Holocaust: Unholy Teaching, Good Samaritans and Reconciliation, KTAU Publishing House (p. 314).

Macedonia newspaper, 11/11/1958 (p.1)

להשתלשלות קצת אחרת של הדברים ראה:

Storm, Yael. (1992). The Expulsion of the Jews: Five Hundred Years of Exodus (pp. 107-108). S.P.I Books

נספחים

1. מכתב תודה מהרב משה פסח לכל ארגוני השחרור על חלקם בהישרדות היהודים בוולוס שהופיע בעיתון Hanayenissis של וולוס ב-6.1.1945

ההיסטוריה העולמית של היהדות החדשה תזכור לעד את הפרק המיוחד ואת המעשה שנעשה למען יהודי יוון על ידי תנועת ההתנגדות HELLAS ומתן העזרה והתמיכה במשך הרדיפות הקשות של הגרמנים הברברים ושל משתפי הפעולה האחרים. יהודי יוון לא ישכחו את הרצון וקבלת הפנים החמה שקיבלנו, בלי יוצא מהכלל, מ-HELLAS וארגונים אחרים כמו EAM. ארגונים אלה שמרו על קורבנות הפשיזם כאמם של עניים הזקוקים להגנה. לא נשכח את המשטרה האזרחית הלאומית, ואת EPON ועוד יוונים בני מולדתנו. היו בטוחים שאת המעשה הנאצל הזה אנו נזכור כחובה קדושה מדור לדור. נזכור את הנתינה הגדולה שנתנו לנו ארגון HELLAS וארגונים אחרים. ברכת האל תוביל תמיד את מעשיכם, מעשים מושיעים לאנושות ומושיעים לאומה היוונית. האל ישמור אתכם מכל סכנה למען טובת כלנו. דרככם תהיה תמיד בדרכי נועם. תחי יוון.

2. מכתב מהרב משה פסח לארכיבישוף של יוון, אתונה 01 ביוני 1949, וולוס

הוד קדושתך,

לעת בחירתך והקדשתך בחסדי האל למשרת הארכיבישוף של אתונה וכל יוון, ובתוקף מעמדי כרב ראשי ביוון, הריני מבטא את רחשי הלב שלי ושל צאן מרעיתי בהביעי את איחולינו הלבביים לרגל בחירתך בידי מועצת הכנסייה הקדושה כמנהיג הדתי של הכנסייה האורתודוקסית המזרחית של יוון. זאת כאות הוקרה ותודה על מכלול השירותים הדתיים ותרומתך למלכות יוון. אנו מנצלים הזדמנות זאת כדי להדגיש בפני הוד קדושתך, שיהודי יוון לא שוכחים את כל המאמצים שננקטו לטובתם בידי השלטונות הדתיים המקומיים ואשר פעלו ברוח הדתית של אהבה כלפי בני אנוש אחרים לשם הצלתם, ככל מידת האפשר, במשך תקופת הרדיפות האכזריות וחסרות הרחמים של הבולגרים והגרמנים. אנו גם זוכרים את המאמצים הקשים שנעשו בידי המנוח, ארכיבישוף דאמסקינוס, וגם את הפעולה שננקטה בידי הוד קדושתו להגנת יהודי יאנינה ואשר ביחד עם שאר בני דתם הושמדו על ידי האויב בכל רחבי יוון. אנו נזכור לנצח את העובדה שהוד קדושתו לקח תחת חסותו את גווילי התורה ושאר תשמישי הקדושה שהשתייכו לבית הכנסת שם ואשר הוחזרו אחרי השחרור למספר הקטן (של יהודי יאנינה) אשר נשארו בחיים. עבור כל המעשים האלה, אנו מודים לך מקרב לב.

אנו נעריך זאת כהשמטה בלתי נסלחת אם לא נזכיר גם כן את העמדה האמיצה אשר ננקטה בידי הוד קדושתו, הבישוף של וולוס, בזמן אותה תקופה קודרת, ואשר תוך כדי שיתוף פעולה אתך ועם עוד מספר אלמנטים (הפרטיזנים?) אוהדים סייעו להימלטותם של מספר גדול ביותר של צאן מרעייתנו מציפורני הטרור הגרמני. עבור זאת הקהילה היהודית של וולוס חשה רחשי לב עמוקים של תודה, בחסד האל מן הצד היהודי, ולא חסרות דוגמאות של ביטויי אהבה וידידות כלפי העם היווני. כבר בימים קדומים אפשר לגלות רגשי שותפות היסטורית בין שני עמינו הנבחרים. בהתאם להכרה המשותפת בהשגחה העליונה ורעיון גאולת העולם החבויה בלקחיה של מורשת זאת, כפי שנתגלו על ידי אבות אבותינו במסגרת תרבותנו המיוחדת, באמצעותו של שיתוף פעולה זה - האור הקדוש של צדק אלוהי, כפי שהוא מתבטא על ידי יישום המצוות הקדושות של אהבה ושוויון בין אדם לחברו ואשר הפכו לאבן הפינה של תרבותנו ושל כלל המבנה האנושי.

בדיוק אותן הוכחות של מסירות היוצאת מן הלב וכבוד עמוק מצד היהודים היוונים כלפי אחיהם היוונים האורתודוקסים, קיימת גם בימינו אלה, כפי שהשתקף בעבר הקרוב באמצעות השתתפות רבת הגבורה בהגנת המולדת היוונית ומלחמה שנסתיימה בניצחון על הפולשים הברברים וכן בתקופת הייסורים האכזריים שבהם נתנסו שני הצדדים ובמיוחד היהודים בזמן כיבוש כוחות השחרור והמאבק הקדוש בהם על ידי כוחות ההתנגדות הלאומית וגם בגיוס בימינו אנו נגד אויבים מבחוץ ומבפנים ולבסוף במאמץ המשותף לשיקום, לקידום ולרווחה.

רק טבעי הדבר, שאותו שיתוף פעולה ימשיך להתקיים בין יוון הישרה לבין מדינת ישראל אוהבת השלום ואשר בעזרת האל, אנו בטוחים יבשיל את אותו פרי של תועלת ורווחה, כמו בעבר, לגדולת האל ולרווחתו של העולם כולו. ברכות ואיחולים להוד קדושתו מקרב לב. אנו מתפללים לאל שיעניק לך אורך ימים ובריאות והמשך עבודתך הטובה לטובת העם היווני, ישר הדרך, לניצחון השלום ולאחדותה של יוון היקרה. אמן.

3. מכתב אל כבוד הרב הראשי של וולוס מ. פסח מאת ספירידון, הארכיבישוף של אתונה וכל יוון, אתונה. 7 ביולי 1949

בשמחה רבה ובהוקרה קראנו בעיון המכתב מ"ס 1226 משנה זאת, אשר בו הביע כבודך באורח לבבי וחביב את איחוליו לרגל בחירתנו והמינוי בחסדי האל לתפקיד הארכיבישוף של אתונה וכל יוון. עובדה שתתמוך במאמצינו להמשיך לבצע את תפקידנו כמנהיג רוחני, אשר הוענק לנו בחסדי האל.

במכתבך הזכרת את מאבקנו המשותף ואת הסכנות בזמן כיבוש האויב וגרמת לנו לזכור בעצב עמוק את מות הקדושים ואת העיניניים שהיו מנת חלקם של אחינו יהודי יוון בזמן שהכובשים התחילו בהחלטיות וללא היסוס לתקוף אותנו ואת המולדת היוונית בכללה. כל מה שעשינו כאקט של התקוממות במשך תקופה טראגית זאת בעצמנו וגם בעזרת הבישופים בכל המקומות והכנסייה היוונית בכללותה, היה פשוט רגש של חובה והכרח להיענות לצורך של עזרה לבני אנוש אחרים בסבלם ואהבה כנה כלפי אחינו, בניה היקרים של אמא יוון, המהווים חלק בלתי נפרד מן האומה, אשר נמצאו בסכנה. הם תרמו תמיד ברצון ובאורח אקטיבי לתפארתה ולרווחתה של מולדתנו האהובה ומעולם לא נרתעו לעזור ולהשתתף בכל המאבקים והקורבנות (של יוון) בחוסר אנוכיות.

בתודה חמה לכבודו עבור רגשותיו הטובים ועבור רחשי לבו הנדיבים כלפינו, אנו מתפללים בכל לבנו שריבון העולמים יכוון את צעדיך בהתאם לרצונו הקדוש ויברך אותך ואת כל אחיך (היהודים) בבריאות טובה וברוחה בתוך כלל בני העם היהודים והאהובים ביוון.

ברגשי אהבה עמוקים,